

Владимир Стојанчевић

КНЕЗ МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ И ПРОБЛЕМИ БАЛКАНСКИХ МИГРАЦИЈА У СРБИЈУ ПОСЛЕ ДРУГОГ УСТАНКА

Проблемом балканских миграција уопште, јужнословенског света посебно, код нас први се научно почео бавити Јован Цвијић. Полазећи од утврђене и разрађене методологије, он је први и конципирао овај проблем, који је био од најкрупнијег значаја како за историју турске царевине у Европи тако и за историју свих балканских народа. У својој студији „Метанастасичка кретања, њихови узроци и последице“,¹ он је дао и основне факторе генезе и процеса кретања балканских народа, доводећи их у везу управо са појавом Турака на Балкану, њиховим ратовима са балканским и средњоевропским народима, као и са системом њихове владавине над покореним становништвом. Али Цвијић није само тачно уочио важност и опсег тзв. историјских (политичких) чинилаца већ је истакао и друштвено-психолошки аспект реаговања покорених балканских народа према турској држави и њеним методама управљања, и — што је нарочито важно — значај економске базе и постојећих продукционих односа у систему турске тимариотско-феудалне структуре. Нарочито је обратио пажњу на моменат читлучке принуде сељака, на његово обеземљавање и увећање сељачких аграрних обавеза. У вези са тим, још више је долазио до изражаја и природни (географски) фактор,² који је, повремено врло изразито, деловао на кретање становништва („у карстним пределима има мало зиратне земље, а прираштај је становништва велики. И у нормалним годинама постоји несразмера између извора за живот и броја становништва. Исти је случај и са високим планинским областима динарског система. Да би се могао исхранити и одржати један део становништва карстних и планинских земаља, други се морао иселавати. Постоје дакле услови за прираштај и сталну миграцију“).³

Али, Цвијић је посматрао проблем више са становишта историјско-антропогеографског. Тихомир Ђорђевић, који је посебно пратио проблем миграција из суседних земаља у Србију кнеза Милоша,⁴ уочио је и многе друштвене и етнографске моменте. Он их је посебно изнео у својој студиозној књизи „Из Србије кнеза Милоша. Становништво

¹ Јован Цвијић, *Метанастасичка кретања, њихови узроци и последице*, Насеља и порекло становништва, 12, Београд, 1922, 1—94.

² Јован Цвијић, *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*, Београд, 1902, 1—236.

³ Јован Цвијић, *Метанастасичка кретања*, 34.

⁴ Види нап. 13.

— насеља“.⁵ Васо Чубриловић је проширио методологију изучавања проблема балканских миграција⁶ посматрајући их комплексном методом историјско-политичких, социјалних и културно-етничких чинилаца, чију основу налази у патријархалној организацији јужнословенских племена, кнежина и великих породичних задруга као чувара установа обичајног права и историјске традиције средњовековних националних држава, а које је турска управа рушила и потчињавала пуној контроли управне власти царевине.⁷ И Сретен Вукосављевић се, расправљајући о социјалној историји југословенског сељаштва, послужио и социолошком методом полазећи, пре свега, од аграрно-правних установа турске државе у нашем народу.⁸ Он посебно истиче моменат, у великом делу југословенских земаља, слободног социјално-правног статуса сељака и његову спремност да миграцијама и исељавањима не допусти, у великој мери, измену стандардних обавеза према турским спахијама и држави када је дошло (од краја XVIII века) до политичке анархије у Турској и до срозавања угледа турских судова и турског законодавства.⁹ Он посебну улогу у томе приписује планинском становништву наших југозападних крајева, које, вођено потребама екстензивног сточарства, мора да мења оскудна планинска пасишта, силази у котлине и равнице, или уопште предузима велика сточарска кретања према регионима већих привредних извора и умеренијег политичког режима, као што је, на пример, била Србија Београдског пашалука око средине XVIII века па све до Милошеве владавине, један век иза тога. У последње време и писац овога рада проучава балканске миграције прве половине XIX века, интересујући се посебно за друштвено-историјске и демографске чиниоце као узрочнике многих миграција и миграционих кретања управо из турских области у ослобођену српску државу првог и другог устанка.¹⁰

I

Кад је у јесен 1815. године био склопљен споразум између српских старешина и сраскера румелијске турске војске, Маршали Али-паше, други српски устанак био је завршен. Порта је тада, као и другим накнадним ферманима с краја 1815. и почетка 1816. године, учинила више уступака административно-политичког и економског ка-

⁵ Види нап. 14. Упореди: Јован Цвијић, *Становништво у Србији после Велике сеобе 1690. године*, Наш народни живот, IV, Београд, 1931, 115—138.

⁶ Васо Чубриловић, *Политички узроци сеоба на Балкану од 1860—1880 год.*, Гласник Географског друштва, 16, Београд, 1930.

⁷ Васо Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Београд, 1958, 28—57.

⁸ Сретен Вукосављевић, *Историја сељачког друштва*, I, Организовање сељачке земљишне својине, Београд, 1953; Исти, *Организација динарских племена*, Београд, 1957.

⁹ Сретен Вукосављевић, *Историја сељачког друштва*, 14—15.

¹⁰ Владимир Стојанчевић, *Кнез Милош и колонизација Србије*, Историски преглед, 1, Београд, 1954, 31—37; Исти, *Турско становништво у Србији пред Први српски устанак*, Зборник за друштвене науке Матице српске, 13—14, Нови Сад, 1956, 127—134; Исти, *Становништво Србије за време Првог устанка*, Историски гласник, 3—4, Београд, 1955, 41—58. Упор. и нап. 15.

рактера, чиме је, у основи, признала извесну самоуправност српском народу у Београдском пашалуку.¹¹ Од тада па за петнаест година унапред, у ослобођеном делу Србије постојала је поред турске власти још и национална, српска власт, чије су компетенције биле прилично одређене како у односу на српски народ тако и према Турцима.

Иако ново стање српско-турских односа, изазвано догађајима другог устанка, није било онакво какво је било стање за време трајања првог устанка до 1813. године, ипак је оно створило сигурну основу за слободнији живот народа у Београдском пашалуку и, као такво, пружало реалне перспективе за даљу еманципацију од турске управе и турске власти. У историографији је познато како је, на који начин и којим средствима кнез Милош Обреновић, као предводник другог устанка и главни представник Срба пред Портом, успео да до 1830. године потпуно укине присуство и важност турске управе у унутрашњости Београдског пашалука и да, временом, доведе до признавања српске аутономије султановим хатишерифима из 1829, 1830. и 1833. године.¹²

Овај процес еманципације српског народа у северном делу Србије био је од великог значаја, а његове историјске последице одразиле су се и на стање хришћана у турској царевини на Балканском полуострву, као и на њихов политички однос према Турцима и турској управи. Поред осталог, то се огледало и у прилично израженим, местимично и повремено јаким миграционим процесима који су се вршили у Турској, од којих су многи били везани и за преселовање већих или мањих скупина народа у Србију.¹³ Ови миграциони процеси имали су и своје политичке, као и социјалне и економске аспекте мењања постојећих хришћанско-турских односа у Турској, као што су, с друге стране, били и од несумњивог значаја за државну организацију аутономне кнежевине Србије после 1830. године, за њене демографске, друштвене и културне прилике.¹⁴ У ствари, они су, као многобројна досељавања у Србију из Турске, представљали не само исечак из историје српско-турских односа, већ су имали и обележје једног политичког и друштвеног кретања народа у Турској, чији је општи узрок било дубоко незадовољство хришћана са турском државом, њеним властима, уставима и законодавством уопште, у првој половини XIX века, а посебно за владе султана Махмуда II (1808—1839). С друге стране, емиграња становништва са турске територије у Србију чинила су део многобројних веза и односа које је кнез Милош, као врховна власт

¹¹ Процес еманципације Срба у Београдском пашалуку најпотпуније и најбоље представио је Мих. Гавриловић у свом делу *Милош Обреновић*, I, II, III, Београд 1908, 1909, 1912. — Неке важније документе и факте о томе саопштио је и Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842. год.*, I, Београд, 1901.

¹² О Милошевој политици за реализовање српске аутономије на Порти видети и најновије дело: Владимир Стојанчевић, *Милош Обреновић и његово доба*, Београд, 1966.

¹³ Читаву књигу изванредне архивске документације о овим миграционим процесима саопштио је Тих. Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815—1839)*, Београд, 1926.

¹⁴ Видети: Тих. Р. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша*, Становништво — Насеља, Београд, 1924, 42—76, 291—302. Упоредити и: *Културне прилике у Србији кнеза Милоша*, Београд, 1922.

у Београдском пашалуку, имао и одржавао са разним крајевима и народима на Балканском полуострву.¹⁵ Отуда је од несумњивог интереса видети из којих је узрока дошло до већих миграционих покрета у Турској, и зашто се један део народа из Турске селио у Србију 1820-тих и 1830-тих година.

II

Реформна политика султана Селима III (1789—1807) и Махмуда II тежила је двоструком циљу: да модернизује турску државу и да поправи положај хришћанских поданика у Турској. А то се могло постићи увођењем нових државних институција и новог законодавства, чиме се, у ствари, ударало у основе дотадашњег уређења османског царства. Тзв. „низами-џедид“ значио је европеизацију турске државе, а посредно је водио укидању, или бар ограничавању, старих правних, друштвених и економских повластица, по којима су се муслимани — боље речено, виши слојеви муслиманског друштва — разликовали од хришћана.¹⁶ То је изазвало реакцију већег дела муслиманске друштвене средине, пре свега конзервативних кругова у војсци, управи и код улема, па је чак доводило до буна против Порте и султана.¹⁷ Али, истовремено, буне локалних представника власти у унутрашњости турске царевине — а они су били махом из наследних феудално-управних породица, деребејови и пашалари — биле су окренуте и према раји, као делимичном узрочнику државних реформи и социјално-правној категорији становништва у Турској која је, према старим схватањима из шеријатског законодавства, задобијањем већих грађанских права (како је то предвиђала реформа султана Селима и Махмуда) водила — под утицајем иностране политичке пропаганде и спољних ратова Турске — слабењу, пропасти и комадању османског царства. На почетку XIX века такав пример давали су устанци Срба и Грка, ратови са Русима, као и многобројни народни покрети и буне, нарочито у Херцеговини, северној Албанији, Епиру, а 1830-их година и у пределима данашње јужне Србије и западне Бугарске. То је, добрим делом, имало за последицу прогањање хришћана, а затим и бежање већих маса народа у суседне земље, међу осталима и у Србију.

Међутим, сем ових политичких мотива, постојали су и економски узроци који су нагонили хришћане на емиграције.¹⁸ С једне стране, они су се огледали у елементима промењене фискалне политике турске државе,

¹⁵ На неке од ових појава указали смо у радовима: Владимир Стојанчевић, *Миграције из Бугарске у Србију за време владе кнеза Милоша*, Гласник Етнографског института, VIII, Београд, 1959, 61—79; и: *Косовско-полимске миграције у Србију кнеза Милоша*, Гласник Етнографског института, IX, Београд, 1960, 179—198. Упореди такође и нашу расправу: *Политички погледи кнеза Милоша на питање ослобођења балканских народа*, Историски часопис, IX—X, Београд, 1959, 345—362.

¹⁶ О реформама султана Селима III и Махмуда II видети: G. Rosen, *Geschichte der Türkei von dem ... Jahre 1826 bis zum ... Jahre 1856*, I, Leipzig, 1866, 3—23.

¹⁷ Најбоље дело о томе у нашој историографији је: Драг. М. Павловић, *Покрет у Босни и у Албанији противу реформа Махмуда II*, Београд, 1913.

¹⁸ Зулуми и аграрна експлоатација послужили су као узроци за подизање буне нишких сељака 1835. године, затим Пиротске буне 1836. Документација о томе код: Милан Б. Милићевић, *Краљевина Србија, Нови крајеви*, Београд, 1884, 39—49. Слично

која је уводила нове порезе и увећавала старе, а, с друге стране, у погоршању аграрно-правних односа на селу.¹⁹ Тако у повећаној експлоатацији сељачког становништва учествују не само спахије већ и тзв. читлуксахибије, који се нарочито почињу јављати после српског и грчког устанка за независност и, услед тога, знатног исељавања муслиманских породица из Београдског пашалука и из Јеладе са Пелопонезом и острвима. При овом процесу једна историјска компарација намеће се сама од себе и као илустрација за турско-хришћанске односе уопште, али и за проблеме узрока миграцијама посебно. После аустро-турског рата 1788—1791. године и уступања Аустрији дела територије Босанског пашалука око Цетинграда и Дрежника, иселило се неколико хиљада муслимана у остале делове турског царства, највише у западне крајеве Босанске крајине и, посебно, у северозападне градове и паланке Београдског пашалука;²⁰ њиховим придоласком дошло је до знатне промене у хришћанско-турским односима у Београдском пашалуку, пошто су ови мухацири тежили да нађу нове изворе за свој економски и друштвени опстанак, а то је — при повлашћеном положају Срба у Београдском пашалуку —могло да иде само науштрб ових повластица хришћанима, раји.²¹ Сукоб је, стога, био неминован: домаћи мемоаристи, готово сви, указују на ове дошљаке као на елеменат који је пореметио не само јавни ред у Београдском пашалуку, већ који је хтео да изврши промене и у имовинским односима, пре свега на селу.²² Отуда је, убрзо, и дошло до устанка: сва четворица дахија и кабадахије били су дошљаци.

III

Оно што се дешавало у Београдском пашалуку између 1800. и 1804. године одиграло се умногоме и у другим покрајинама турскога царства, али тамо није могло доћи до крупнијих, дуготрајнијих и успешнијих устанака, пошто су недостајале оне друштвено-политичке снаге које би могле да организују, обједине, каналишу и јасно програмирају циљеве једног ширег и перспективнијег антитурског покрета. Зато је резултат неуспелих буна и устанака био: (1) емигрирање једног дела (пред турским властима најкомпромитованијег) становништва; (2) репресалије турских власти и погоршање општег положаја раје; (3) у многим крајевима измењени демографски, етнички и професионални односи.

је било и у Босанском пашалуку: Алекса Ивић, *Устанак пона Јовице Илића (1834)*, Загреб, 1919, 184—216. Упоредити и: Драгослав Страњковић, *Буна Срба хришћана у Босни 1834 године*, *Годишњица Николе Чупића*, XI, Београд, 1931, 122—169.

¹⁹ Владимир Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија 1833—1838*, Београд, 1957, 329—330.

²⁰ Видети: Душан Пантелић, *Београдски пашалук после Свиштовског мира 1791—1794*, Београд, 1927, 84—87.

²¹ О овим дошљацима, као „јарамазима“, видети: Лазар Арсенијевић Бата-Лака, *Историја Првог устанка*, I, Београд, 1898, 27—29, 33; упоредити: Владимир Стојанчевић, *Турско становништво у Србији пред Први српски устанак*, *Зборник за друштвене науке Матице српске*, 13—14, Нови Сад, 1956, 127—134.

²² О овоме има података и у изворној, архивској грађи турскога порекла: Хазим Шабановић, *Турски извори о српској револуцији*, I, Београд, 1956, 178, 203.

Узроци због којих се раја бунила 1820-их и 1830-их година били су, углавном, следећи: због зулума, због економске и фискалне експлоатације, због (ванзаконских) глоба и кулука, због отимања женскиња и исламизације, због инсултације хришћанских светиња.²³

Од економских фактора, глоба — позната и под именом „џерима“ — и кулук — именован и као „ангарија“ — представљали су тешко бреме оптерећења хришћанског сељачког и тада малобројног градског становништва.²⁴ Ове две обавезе употпуњавале су „законски“ ниво економске експлоатације раје, и биле су од двоструког дејства: што је глобом — а оне су могле бити наметане и као колективна обавеза — пауперизовано становништво, а кулуком је сељак примораван да занемарује своје имање, услед чега је, опет, економски пропадао.²⁵ Напротив, и глоба и кулук били су уносни извори за богаћење турских корисника, утолико више што се око 1820-их година почело све више практиковати бесплатно кулучење.

Као посебан елеменат у плачкању ширих слојева становништва у Турској, посебно хришћанског, била је и инфлација: турски новац губио је стално у вредности.²⁶ Али, исто тако, цене потрошним, у првом реду прехранбеним производима су расле, али не и пропорционално са дневницама, зарадама. Због тога се, поред сељака, исељава много и занатлија и полужанатлија-полурадника (аргата),²⁷ нарочито из крајева који су привредно стагнирали и пропадали услед новопостављених граница, промене трговачких комуникација, услед појава хајдучије и разбојниковања (харамије) у појединим крајевима.

У аграру, квоте сељачких обавеза, као износи од натуралне ренте, стално се увећавају. То диктирају тражња градског тржишта и повећана (проширена) међународна трговина турске царевине. Феудалним поседницима трговина пружа велике могућности за брзе и велике зараде: пошто се аграрни производи у Турској много траже, феудалци — спахије или читлуксахибије, односно бег или ага — изнуђују од сељака све више и све чешће.²⁸ Сељак, при ниском ступњу техничке обраде земље и без потребног инвентара за производњу, сиромаша, задужује се и пропада. Обеземељавање сељака врши се двоструко — дејством и економског и ванекономског фактора. Где не може да одоли обавезама, и не жели да пређе на статус аграрног роба, он се сели: од тога многи беже у друге, безбедније и срећеније турске крајеве, а многи и у суседне хришћанске државе: Грчку, Црну Гору, Аустрију, Влашку или Србију.

Грчка и Црна Гора имају мало привредно-географских и економских могућности да мигрантима из Турске пруже — сем политичког

²³ Владимир Стојанчевић, *Милош Обреновић и његово доба*, 323—333.

²⁴ Уопште о овоме има доста помена у документацији коју су донели: Милан Б. Милићевић, нав. места, и Тих. Р. Борђевић, *Архивска грађа*, нав. места.

²⁵ Ангарија је била не само тешка него и неконтролисано (ванзаконски) наређивана, односно вишеструко узимана. Нарочито је била предмет многих спорова и сукоба између раје и феудалних господара у Босанском пашалуку. Видети: Васиљ Поповић, *Аграрно питање у Босни и турски нереди за време реформног режима Абдул-Меџида . . .*, Београд, 1949.

²⁶ Упоредити: А. Griesebach, *Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1839*, I, Göttingen, 1841, 184.

²⁷ Владимир Стојанчевић, *Кнез Милош и колонизација Србије*, Историски преглед, 1, Београд, 1954, 334.

²⁸ О овоме биће речи на другом месту.

азила — услове за материјалну егзистенцију. У Аустрију се бежи тамо које од нужде, али се мигранти тамо задржавају сразмерно мало: они који добију дозволу да се населе у Граници изложени су тешким обавезама граничарске службе и затпу војног режима; они, пак, у Провинцијалу морају преузети одговарајуће пореске и радне обавезе према властима, жупанијама и феудалцима. У Влашкој, релативно има места за мигранте са професијама градске привреде; за сељаке Влашка није привлачна, пошто је влашки сељак веома притиснут и лично везан за земљу.²⁹

IV

У Србију су сељаци из Турске, нарочито из суседних пашалука и санџака, најрадије пребегавали, зато што је у њој било највише личне слободе и могућности за материјалну егзистенцију и економско напредовање. Познато је да је кнез Милош све мигранте који су долазили у Србију снабдевао земљом и ослобађао за две до три године пореза. Осим тога, пореске обавезе српских грађана биле су утврђене и „спојене“ у један данак — „главницу“.³⁰ Затим, изостали су и многи елементи насиља из односа управног апарата власти према народу, који су били типични за Турке и који су проистицали првенствено из другојачијег третмана хришћана као посебне друштвено-правне (и професионалне) категорије у турској царевини.

Посебно је упадљиво да се србијанска варошка насеља пуне брзо мигрантима из свих крајева турског царства.³¹ Несумњиво, Србија је била аутономна покрајина, али и транзитна земља преко које је ишао велики обим турске извозне трговине за средњу Европу. Домаћа управа у Србији (до 1832. године у Београдском пашалуку), поред ове предности у трговини, пружала је — са своје стране — добру шансу привредницима, посредницима и комисионарима; трговци и занатлије, нарочито у савско-дунавским градовима, могли су себи стећи богатство какво је у Турској, све до Једренског уговора 1829. године (гарантије хришћанима), ретко који хришћанин могао да створи.

Крупна превирања у Турској, посебно на Балканском полуострву, која су стално расла и била потенцирана српским и грчким устанком, као и руско-турским ратовима (1806—1812. и 1828—1829. године), изазивала су крупне промене у економском, политичко-правном и друштвеном погледу не само код хришћана већ и код муслимана. Али миграције се изводе првенствено код хришћана; код муслимана долазе у обзир две групе: тзв. мухаџирска³² и арбанашка, која се из матичне

²⁹ Тих. Р. Борђевић, *Из Србије кнеза Милоша*, 93.

³⁰ Видети: Јеленко Петровић, *Окућје или заштита земљорадничког минимума*, Београд, 1930, 87—88; 43—44, 64—66.

³¹ Доста лепе архивске грађе за ову врсту имиграције у Србију тога времена (и нешто касније) дао је, опет, неуморни Тих. Р. Борђевић, *Архивска грађа за занате и еснафе у Србији...*, Београд, 1925. Упоредити и односна места у делу: Никола Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, I, Београд, 1954.

³² Димитрије С. Чохаџић, *Рашид беја Историја чудноватих догађаја у Београду и Србији*, I, Споменик СКА, XXIII, Београд, 1894, 36, 39.

земље, Албаније, шири у правцу севера, североистока, истока и југоистока.³³

Од хришћана, највише су у покрету словенске масе, и то из Босанског пашалука, Старе Србије (Новопазарски, Пећки, Призренски, Приштински, Врањски, Лесковачки и Нишки пашалук), из остале Румелије — сви крајеви Македоније, делимично из Епира и Тесалије,³⁴ затим из Бугарске [Видински, Софијски, Рушчучки (Силистријски), чак и Једренски пашалук]. Практично, читава европска Турска даје мигранте — будући да су узроци за незадовољство хришћана углавном исти. Само, поједини крајеви и турске провинције (пашалуци, санџаци) дају више, други мање. На миграције утичу и посебне друштвено-историјске прилике (већи степен злоупотреба управних власти: појединих паша, ајана, мутеселима; неконтролисана аграрна експлоатација појединих села; локалне буне и устанци; појаве харамијских чета; нагле појаве верског фанатизма и сл.)

По правилу, у Србију се више и чешће досељавају из пограничних крајева Турске, како појединачно тако и групно, па и у већим и великим масама.

Али има и померања читавог народа појединих крајева, нарочито из области патријархалне динарске друштвене средине, као што су источна Херцеговина, Босанска крајина, Подриње, брдска племена, Стари Влах.³⁵ Њих на сеобе тера и глад, оскудица у сточној храни, турске репресалије и конфискације стоке и хране, или заплене и похаре иметка. Има и случајева добегавања због убистава Турака, крвне освете, учешћа у заверама, услед турских претњи.

Из западне Македоније и епирских крајева придолазе Словени и Цинцари.³⁶ У овим планинским крајевима привредни развитак није ишао упоредо са демографским растом, повећањем становништва: стога се вишак житељства кретао ка привредно динамичнијим крајевима, какви су, на пример, били делови Београдског пашалука односно Кнежевине Србије после 1830. године. Али и притисак, да га тако назовемо, арбанашког комплекса дејствује као механичка (физичка) и друштвено-политичка сила која потискује раније староседелачко становништво: поред фактора природног прираштаја међу Арбанасима — који се одлива ка плодњим и за живот погоднијим котлинама Тетовског, Охридског, Битољског и Јањинског пашалука — до изражаја долази и друштвено-конфесионални моменат (овде са значењем политичког),

³³ О миграцијама Арбанаса у етничке југословенске крајеве има доста радова; многи подаци су наведени у познатој Академијиној серији издања: *Насеља и порекло становништва*. Синтетички краћи приказ ове проблематике дао је: Риста Николић, *Ширење Арнаута у српске земље* (Мала библиотека Географског друштва), Београд, 1938.

³⁴ Неке примере о најјужнијим мигрантима видети код: Владимир Стојанчевић, *Откупивање робља у Србији за време кнеза Милоша*, Зборник Музеја првог српског устанка, 2, Београд, 1960, 98—101.

³⁵ Поред поменутих књиге Тих. Р. Ђорђевића и серије *Насеља и порекло становништва*, доста докумената има и у књигама: Иван Косанчић, *Новопазарски санџак и његов етнички проблем*, Београд, 1912; Данило Вуловић, *Књажевска канцеларија, Нахија Пожешка (1815—1839)*, Београд, 1953; Ђорђевић—Боко Пејковић, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Титоград, 1962, 134—145.

³⁶ На много места код: Тих. Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља и Из Србије кнеза Милоша*, 170—171.

који се одражава у притиску, зулумима и експлоатацији арбанашких паша и бегова који су били представници турске (муслиманске) власти у пограничним македонско-словенским и епирско-цинцарским насељима.³⁷ Али-паша Јањински дао је стравичан пример како се, под притиском његових органа власти, насилним читлучењем, преваравањима и експугнанцијом сељака вршило радикално мењање друштвено-економских односа, конфесионалних прилика и демографско и етничко преиначавање читавих група насеља на великим територијама.³⁸ 1820-их и 1830-их година на другом крају Румелије, у крајевима Старе Србије, то су нарочито практиковали у Приштинском пашалуку Малић-паша и његов синовац Јашар-паша.³⁹ 1820-их година, за време грчког устанка, биле су опустошене читаве казе од Мореје до Епира и Тесалије.

Поробљавање Грка, а делимично и Цинцара и јужномакедонских Словена (због идентичне вероисповести) давало је главну карактеристику значаја војно-политичког момента, као примењене силе, за популациону промену карактера појединих турских крајева. Година 1821/22. нарочито је добро била запамћена и на територији Солунског пашалука, где су у већем степену страдали крајеви око Његуша (Наусте) и Водена, затим Халкидик и сереско-драмски крај. Омасовљена професионална хајдучија 1820-их, па и 1830-их година, посебно је потресала крајеве Дебарског, Охридског и Битољског санџака (против „харамџија“ Порта предузима специјалне мере),⁴⁰ затим Серески санџак, крајеве око Олимпа, на југу, и Дупнице и Радомира,⁴¹ на северу, онда Дели Орман на истоку Бугарске. Али Карафејзић је позната хајдучко-кондотијерска личност, са центром у Брезнику.⁴² На другом крају Турске, у Херцеговини, до великих муслиманско-хришћанских супротности дошло је у Херцеговачком санџаку, где се у то време водио жестоки политички и класни сукоб између херцеговачких капетана и бегова и племенске организације Граховљана, Жупљана, Пивљана, Дробњака, Гачана и других.⁴³

У Босанској крајини, развијенија погранична трговина са Аустријом нагони крајишке капетане и бегове-феудалце на пооштравање аграрно-продукционих односа према раји ради стицања вишка износа феудалне ренте, „хака“, и стварања аграрних залиха за трговину са „каурима“ — иностранством; у Посавини и Подрињу је иста појава, и ту нарочито раде на обеземљавању сељака Тузла Махмуд-паша и Алибег (паша) Видаић из Бијељине.⁴⁴ У бугарским крајевима драстично је експлоатисан ђустендилски крај, где је уопште растао процес обезем-

³⁷ Доста архивске грађе о овом процесу арбанашких миграција налази се у пет књига: *Турските документи за македонска историја*, I–V, Скопје, 1951–1958.

³⁸ Видети: Јован Хаџи-Васиљевић, *Ресен и његова околина*, Братство, XXI, Београд, 1927, 42–44.

³⁹ Тодор Станковић, *Путне белешке по Старој Србији*, Београд, 1910, 83; Атанасије Урошевић, *Горња Морава и Изморник*, Београд, 1931, 58–59, 101–113.

⁴⁰ *Турските документи за македонска историја*, IV, 28, 83, 87, 104, 107; V, 109.

⁴¹ Ami Boué, *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe*, I, Vienne, 1854, 216, 225.

⁴² Мих. Гавриловић, нав. дело, 341.

⁴³ Упоредити: Петар Петровић Његош, *Листа I* (изд. „Просвете“), Београд, 1951.

⁴⁴ О зулумима и експлоатацији сељака у Зворничком пашалуку видети: Тих. Р. Борђевић, *Архивска грађа за насеља*, 246–247. О читлучењу сељака у овом крају на почетку XIX века видети: Вук Караџић, *Историски и етнографски списи*, Београд, 1898, 8.

љавања селака и стварања аргатско-момачких продукционих односа, затим Берковачка нахија, где је систем пореза, такси, глоба и директне пљачке до краја 1830-их година, према једном казивању, буквално преполовио становништво овог дела бугарског Загорја.⁴⁵

Због свих ових појава друштвене и економске експлоатације и притискивања, јављало се и велико народно незадовољство и отпор против све већег и оштријег турског притиска. Део становништва напушта своја села, земљу и домове и бежи. На веће турске зулуме и експлоатацију, у многим крајевима долази до оружаних покрета, буна и устанака; у неким крајевима чак и вишекратно. То је спонтано дошло до изражаја почетком 1830-их година. Тако до већих антитурских покрета хришћанске раје дошло је у годинама: 1831. у Зворничком пашалуку, 1832. у Новопазарском, затим исте године народни устанак у Крушевачкој нахији и Жупи, у Тимочкој и Неготинској крајини 1833, у Босанској крајини и Посавини 1834 (нарочито тзв. Поп-Јовичина буна), у Нишкој нахији 1835, у Трновској нахији, у Бугарској, 1835. (тзв. Велчова завера), у Пиротској и Белограчичкој нахији 1836, у Берковачкој нахији 1837. године.⁴⁶ У херцеговачким кадилуцима, нарочито Никшићком и Пљеваљском, у Жупи, на Грахову, у Дробњацима, готово непрекидно трају хришћанско-турске размирице и сукоби, често праћени оружаним борбама и крвавим репресалијама са обе стране.

Суседне хришћанске државе примиле су, готово без препреке (сем за време епидемије колере и куге, каква је била, нпр., 1836—1838. године),⁴⁷ избеглице из Турске, па чак кад су били у питању и муслимани незадовољни или прогоњени (из овог или оног разлога) од турских власти. Нарочито су Аустрија, Србија и Црна Гора пружале азил политичким бегунцима. У дипломатским релацијама са Портом, Аустрија се позивала на државне уговоре, по којима је политичке избеглице третирао са гледишта међународног права и начела хуманитета. Црна Гора се руководила идејом давања прибежишта свакоме ко је од невоље тамо морао пребећи; тада није била реч само о суседном српском становништву већ, такође, и о Арбанасима, нарочито католичким Малисорима.

Србија је поступала као и Аустрија и Црна Гора, с тим што је кнез Милош, све до 1836. године, прећутно признавао статус житеља Србије свим избеглицама из Турске, без обзира на веру и националност: он их је, све у свему, третирао као српске поданике не излажући их, чак и на тражење Порте, јурисдикцији турске царевине. Не једном, због примања избеглица у Србију, Порта је улагала протест код кнеза Милоша, па чак претила и употребом силе да би извела насилно враћање — репатријацију — својих поданика — избеглица. После 1836. године, свако ко није имао пасош аутоматски је постајао грађанин, житељ, Кнежевине Србије, што се махом односило на категорију ми-

⁴⁵ Владимир Стојанчевић, *Четири писма кнезу Милошу из 1837 и 1838 из Бугарске*, Јужнословенски филолог, XXIII, Београд, 1957, 278, 280.

⁴⁶ Јован Хаџи-Васиљевић, *Српски народ и турске реформе...*, Браство, XV, Београд, 1921, 58—59; Васиљ Поповић, нав. дело, 47; Владимир Стојанчевић, *Милош Обреновић и његово доба*, 323—333.

⁴⁷ Упоредити: Ami Boué, *Die europäische Türkei*, II, Wien, 1889, 340—357; Владимир Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српско-турске границе од епидемије куге (1836—1838)*, Историски гласник, I, 1—4, Београд, 1952, 62—85.

граната, избеглица.⁴⁸ (Познато је да Турци нису радо дозвољавали исељавање своје раје, махом због њених пореских и аграрних обавеза; тзв. „велике пасоше“, за излазак ван граница царства, турске власти су давале трговцима, ређе занатлијама, а сељацима махом у пограничним крајевима ради одласка на суседне хришћанске пијаце.) То исто право српског поданства добијали су и они мигранти који су имали турске пасоше (у другим случајевима и аустријске, влашке) али су хтели остати у Србији.⁴⁹

Поред српског односно словенског становништва, из Турске у Србију долазили су, као што је поменуто, и Цинцари и Грци, а из Влашке и Власи и Цигани. Уколико су примали српско поданство, они су постајали српски поданици са свим грађанским правима; то је важило и за Цигане (било „турске“, било „влашке“).⁵⁰

Колико се популације доселило у Србију током 1820-их и 1830-их година, немогуће је тачно утврдити. Судаћи по тзв. харачким и пореским пописима, који су били веома марљиво и тачно вођени, изгледа да је, за период 1815—1832. године, пре ослобођења нахија, број досељеника износио неколико десетина хиљада лица, а можда чак и око стотине хиљада. Тај се број знатно повећао после 1830. односно 1833. године: до краја Милошеве владе становништво Србије се више него удвостручило, од чега је мањи део дошао из природног прираштаја а већи, свакако, из имиграције, досељавања.⁵¹

Губитак који је турско царство трпело услед одбегавања својих хришћанских поданика био је несумњиво велик. У првом реду одлазили су сељаци, здрава радна снага са турских спахилука. Услед тога је трпела производња, смањивао се спахијски и царски десетак, било је мање харачких и пореских обвезника. Стога је Порта издавала, каткада учестане, фермане да се раји не дају могућности да се исељава, одн. да се уклоне узроци који су је нагонили на миграције.⁵² Но, ефикасност царских заповести из Цариграда није била трајнија: раја се и даље селила, односно исељавала, пребегавала, емигрирала, услед најразноврснијих узрока, које смо већ навели.

V

Али, уколико је турско царство губило у демографском, пореском и привредно-производном смислу, добијале су оне земље у које су се хришћани, турска раја, исељавали. (Чак су и Аустрији добро долазиле миграције хришћана, пошто је оскудица у радној снази у аустријским пограничним крајевима била велика.) Онај део који је долазио у Србију укључивао се пре свега у њену производњу, па самим тим расле су и производне снаге Србије.

⁴⁸ Владимир Стојанчевић, *Милош Обреновић и његово доба*, 378—383, 382.

⁴⁹ Нав. дело, 383.

⁵⁰ Нав. место.

⁵¹ Тих. Р. Борђевић, *Из Србије кнеза Милоша*, 76; Владимир Стојанчевић, *Кнез Милош и колонизација Србије*, 31—37.

⁵² *Турските документи за македонска историја*, IV, 81, 104; Панчо Доревљ, *Документи из турските државни архиви*, Частъ I (1564—1872), Софија, 1940, 92—135.

Сем тога, за кнеза Милоша је било од великог значаја и то што је из масе досељеничког становништва могао наоружати и мобилисати нове хиљаде бораца, са чиме су и Турци рачунали, па је и то био један од разлога што су често захтевали репатријацију својих поданика.⁵³

Исељавање хришћанског становништва из Турске, поред тога што је слабило производну способност сеоске привреде, имало је за последицу јачање муслиманског становништва у релативном смислу: услед исељавања хришћана, многи крајеви са мешовитим хришћанско-муслиманским становништвом добијали су муслиманску, „турску“ већину, или су постајали искључиво муслимански. То је нарочито важило за неке нахије (казе) Зворничког⁵⁴ и Новопазарског санџака Босанског ејалета,⁵⁵ Скадарског (Плавско-гусињска каза) и Пећког санџака,⁵⁶ затим Дебарског, Корчанског⁵⁷ и Јањинског⁵⁸ у западној половини Румелије, онда за већи број каза у источној и подунавској Бугарској: око Сливена, Јамбола, Варне и Рушчука.⁵⁹

За проблем балканских миграција у првој четврти XIX века од извесног већег значаја били су и неки нови моменти, настали у вези са продором европског капитализма, јачањем робно-новчане привреде и појавом нових трговачких комуникација у Турској. Са јачањем нових тржишта и нових трговачких путева мењају се донекле и демографске прилике. Известан број градова и варошица (касаба и паланки) опада; други, нови, расту и увећавају се. У градове и варошице придолазе махом хришћани, те се мења и етничка и конфесионална структура и физиономија грађанског становништва.⁶⁰ Исто тако и проширење турске спољне трговине са средњом Европом и вазалним кнежевинама Србијом, Влашком и Молдавијом утиче на то да се известан број трговаца и привредника исељава из Турске. Тако Бугари махом прелазе у Влашку и Молдавију, а становништво Румелије (Словени, Грци, Цинцари) у Аустрију и Србију. Ипак, они одржавају везе са старим завичајем и, мање или више, учествују у друштвеним, културним и политичким збивањима у Турској.⁶¹

Ове везе управо се највише разгранавaju у Србији кнеза Милоша, па преко њих се највише и спроводи политичка агитација Србије у турским крајевима. Како је из Видинског, Софијског, Сереског, Битољ-

⁵³ Бартоломео Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804—1850*, Београд, 1901, 483.

⁵⁴ Шабан Хоџић, *Миграције муслиманског становништва из Србије у сјеверноисточну Босну између 1788—1862*, Чланци и грађа за културну историју, I, Тузла, 1958, 65—67.

⁵⁵ Иван Косанчић, нав. дело, 30—32, 36—37, 48—51.

⁵⁶ Иван С. Јстребов, *Стара Србија и Албанија*, Споменик СКА, XXI, Београд, 1904, 56, 95—96; Владимир Стојанчевић, *Косовско-полимске миграције у Србију кнеза Милоша*, 181—198.

⁵⁷ На више места у *Турските документи за македонска историја*.

⁵⁸ Посебно се насељавају Цинцари тражећи безбедније крајеве.

⁵⁹ Констџ. Иречек, *История на България*, София, 1929, 400; Панчо Дорев, нав. дело, 140, 148—149, 158, 161.

⁶⁰ Овај процес измене становништва по варошким насељима нарочито је приметан у крајевима Македоније, Бугарске и данашње јужне Србије. Супротно од тога, у Старој Србији јача мухамеданско (арбанашко и поисламљених Срба) становништво, највише услед учесталог исељавања хришћана.

⁶¹ Владимир Стојанчевић, *Милош Обреновић и његово доба*, 317—323.

ског, Скопског, Приштинског и Нишког пашалука (санџака) одлазило више људи у Србију него, на пример, у Влашку, или Аустрију, то је и политички утицај званичне Србије — великим делом и преко ових миграната — на догађаје и збивања у Турској имао својих знатних реперкусија. Те су везе и ти утицаји нарочито ојачали између 1828. и 1833. године.⁶² Колико је морални и политички утицај кнеза Милоша на становништво извесних подручја Турске био велики види се најрељефније из једног његовог казивања, априла 1833, где каже: ... „к томе од Босне, Херцеговине, Црне Горе, Албаније, Бугарске долазе ми и посланици и гласови: да је све рад са мношћом пристати и сојединити се. На све ове стране послаћу и ја моје људе и приуговитићу ји к востанију.“⁶³ При томе, кнез Милош је свакако мислио на досељенике из тих крајева, као на добре познаваоце људи и прилика у старом завичају.

У овом периоду, а затим и касније, све до краја 1830-их година, то се још јаче осећало, и ту појаву су уочили и многи страни дипломати, научници и путници који су, бавећи се у Турској, истовремено били и у Србији.⁶⁴ Тај политички углед кнеза Милоша у Турској створиле су две чињенице: прво, пракса већих друштвених слобода и решено аграрно питање у Србији и, друго, балканске миграције у Србију које су, управо због ових прилика, биле стално на дневном реду и сукцесивно, једна за другом, повлачиле хришћанско становништво из Турске у ослобођену Србију под кнезом Милошем.⁶⁵ Што је Србија првих деценија XIX века постала атрактивна за масе миграната из Турске и велико колонизационо подручје за веома велики број досељеника из готово свих крајева Балканског полуострва — без обзира на узроке и начине имиграције — од значаја су била три основна чиниоца: (1) погодни природни и привредни услови, (2) протекционистичка политика кнеза Милоша приликом примања миграната, и (3) демократичност друштвене средине Србије, увек спремне да прихвати досељенике, нарочито из крајева турског царства.

(1) Србија је, више него готово сви јужнословенски крајеви на Балканском полуострву, представљала плодну и поднебљем питому земљу, погодну и за ратарску привреду и за сточарство, а сем тога и са сразмерно лаким саобраћајним везама. При срећеним општим приликама — каква је била Србија под кнезом Милошем — то је пружало могућности за обезбеђење економске егзистенције. Уз то, Србија је била и доста ненасељена земља, са пуно празних или недовољно насељених површина, много утрина, „алија“, запуштене земље, шума погодних за крчевине. По одласку Турака после 1815. и 1830. године остало је доста аграрно слободног земљишта, па је стога било углавном лако земљу добити, пошто није постојала аграрна и демографска презасићеност. То је такође привлачило мигранте из Турске, нарочито сеоске ратарске масе народа жељног земље, рада и економског просперитета. Простране

⁶² Видети: Владимир Стојанчевић, *Политички погледи кнеза Милоша*, 345—346; Исти, *Кнез Милош према Бугарској и Бугарима*, *Историски гласник*, 4, Београд, 1954, 67, 69, 73.

⁶³ Мих. Гавриловић, нав. дело, 450.

⁶⁴ Владимир Стојанчевић, *Политички погледи кнеза Милоша*, 350—352.

⁶⁵ Јован Цвијић, *Метанастасичка кретања, њихови узроци и последице*, 1—87.

и богате храстове шуме, у изобиљу жира, пашњака и воде, привлачиле су сточаре, нарочито југозападних наших крајева под турском влашћу. По тим својим природно и привредно погодним условима Србија је од краја XVIII века, а услед стечене слободе после устанака 1804. и 1815. године, постала пословично привлачна земља, у којој су могле успевати све врсте житарица, поврћа, воћа, и чије су шуме, пропланци и ливаде представљали готово природни резерват за добру негу стоке и живине свих врста. Једном речи, у Србији се могло и брже доћи до земље и сигурније постићи већи приходи у жетви и стоци, пошто је земља, после првог и другог устанка, била ослобођена турског власништва, на њој укинуте феудалне обавезе, и препуштена у својину ономе који на њој живи и обрађује је.

(2) Важан фактор у прихватању миграната из Турске и у колонизацији Србије био је, несумњиво, кнез Милош. Имајући у својим рукама сву власт у управи Србијом, апсолутиста, са далековидим и јасним погледима на државно-националне потребе Кнежевине Србије, Милош је помагао свим силама имиграционе процесе из суседних покрајина Турске, како би се њима користио у спровођењу колонизације Србије управо балканским мигрантима. Тешко страдалу Србију у ратовањима 1804—1815. он је желео да најпре популационо ојача: на тај начин он је добијао, истовремено, и већи број војника и привредника, јачао пореску основу и приходе Србије, затим и њену одбрамбену моћ. Осим тога, примајући мигранте, он је у њима добијао и своје политичке присталице у Србији, а ван ње (са њима и преко њих) стицао популарност заштитника хришћанског становништва. Веома важна чињеница било је то што је кнез Милош суверено одлучивао о додељивању досељеницима и општинских земаља, утрина, шума, а тамо где тога није било, одузимао вишкове необрађених површина од староседелаца!⁶⁶

(3) Најзад, у Србији имигранти су наилазили на осећање братских симпатија и националне солидарности. Демократска средина Србијанаца, махом проистекла из патријархалног режима старе српске задруге, у имигрантима није гледала ништа друго до проширену националну задругу и моралну обавезу да прима оне које су туђинска експлоатација и зулум терали са родног огњишта. Успомене на режим дахија и Сулејман-паше Скопљака у Београдском пашалуку и на широку скалу народних патњи и турских злодела биле су и сувише свеже да би Србија могла да не саосећа са страдањима оних који су од невоље бежали из Турске. То је исто важило и за оне који су, из чисто економских разлога, на пример због нероднице и глади, или оскудице у

⁶⁶ „Дошло је до знања мојего, да по неким селима новосеоци зло или никако примани бивају, из села у село прогоњени, да им се земља за усеве и ливаде не даје, на последок ни у шуми њиховој окрчити им не дозвољавају, а при том порез сав и прочи данак и кулук, раван са старинцима, од њих изискују. Того ради налаже се кнезевом и кметовом, да добро на ото смотреније имају, и који би раден човек, био он новосеоц, или старинац, повише земље потребовао, да одузму од онога који сувише има и није у састојанију урадити и да предаду неимашчему земљерадину. Запрещчава се острешје, не само новосеоце из села не изтеривати, но и на оно који земље немају, а радни су, порез ударати, то село дужно је њихов порез носити донде, докле му земље за усев и за крчевине не даду. И сваки новосеоц који би ми се потужио најмање (због) земље за усеве, одговараће главни кмет сеоски.“ (Тих. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља у Србији*, 497.)

земљи, долазили у Србију. Уосталом, и сама етничка и социјална композиција србијанског становништва 1820-их и 1830-их година била је, највећим делом, истог порекла и сличног карактера као и код миграната који су тада долазили у Србију. Народна традиција о насељавању Београдског пашалука крајем XVIII века и у току првог устанка налазила је исте или сличне узроке који су важили и у време владавине Махмуда II у Турској односно кнеза Милоша у Србији. Последица тога било је, поред осталог, и брзо и спонтано прилагођавање досељеника новој средини и затеченом становништву. С друге стране, значајно је истаћи и то да балкански мигранти, дошавши у Србију, нису правили никакве сметње или штете ни државним властима Србије ни становништву, већ су се веома брзо прилагођавали и уклапали у друштвену и културну средину новог завичаја. Штавише, они су махом постајали носиоци политичко-националне идеје о ослобођењу не само српског народа већ и других хришћана у Турској. У Милошевој концепцији односа са Турцима овај моменат у његовој спољној политици имао је своју тежину и свој велики значај.

У овом процесу имиграционих досељавања из Турске и колонизације Србије, који је био изразито приметан за пограничне нахије Кнежевине као и за географски регион Моравине долине, присуство досељеничког становништва било је тако јако да се вршило — као што је још Цвијић приметио — и знатно социолошко и етнографско амалгамисање, уједначавање, при чему су, несумњиво, уношени и елементи материјалне цивилизације донети из старог завичаја. То се посебно осећало у варошима и градовима, који ће деценијама после тога задржати многе особине и карактеристике досељеничког становништва. У србијанско село, пак, имиграциони валови разних миграционих струја — нарочито на подручју средишних нахија — унеће много нових обичаја и навика сељачког ратарског становништва, у првом реду онаг које је долазило из косовско-метохијских и моравско-вардарских крајева. С друге стране, проблематика везана за њих, за ове мигранте и досељенике из Турске, колико на посредан толико и на непосредан начин, ојачаће национално-политичку мисао званичних српских власти и покренуће их да у спољној политици кнежевине Србије поставе и тезу о могућностима и начинима за ослобођење оних крајева и области у Турској који су по географском положају својих насеља, становништву и историји у првом реду припадали српском народу.

Уопште узев, велика миграциона кретања из турских области на Балканском полуострву у првој, као и у другој четврти XIX века, била су од вишеструког историјског значаја и последица не само за друштвену и политичку стварност Турске у то време већ и за процес развитка националних историја свих балканских народа, укључивши ту и српску односно југословенску историју новијег времена.

LE PRINCE MILOŠ OBRENOVIĆ ET LE PROBLÈME DES MIGRATIONS BALKANIQUES EN SERBIE

Au nombre des importantes questions de l'histoire des peuples des Balkans des premières décennies du XIXe siècle ont figuré les migrations des peuples balkaniques dans l'empire ottoman. Elles sont nombreuses et fréquentes et sont dues aux causes les plus diverses d'ordre social, politique et économique. La Turquie traversait à l'époque une crise de réforme qui provoquait de grands bouleversements politiques, tandis que de profondes métamorphoses se produisaient aussi les rapports sociaux à la suite des innovations introduites dans le système agraire et de la pénétration croissante de l'économie capitaliste. En outre, c'est à cette époque que les insurrections des Serbes et des Grecs mettent en branle les masses chrétiennes en Turquie. C'est la raison pour laquelle une partie des migrations balkaniques s'oriente aussi vers la Serbie. Les migrants balkaniques y sont attirés par la question agraire réglée, un système fiscal plus stable, de plus grandes possibilités de prospérité économique, la liberté des cultes et des coutumes populaires. En outre, le prince Miloš accorde d'importants avantages aux immigrants (possession de la terre, traitement d'égal à égal avec les autochtones). Un autre élément important est celui de l'égalité en droits des nationalités.

L'ouvrage en question expose en détail les problèmes du statut des chrétiens en Turquie qui encourage les mouvements de migration, ainsi que quelques éléments de la politique protectionniste du prince Miloš ayant pour but de favoriser le processus d'immigration en Serbie.

Vladimir Stojančević